

ԶԵԿՈՒՅՑԻ ՀԱՄԱՌՈՏԱԳԻՐ

Ձորակոչիկների նկատմամբ խտրականության դրսևորումները բժշկական փորձաքննությունների ընթացքում

Զեկույցը հայերեն հրատարակություն է, որը ստեղծվել է «Բազմազանություն» սոցիալ-մշակութային, իրավապաշտպան ՀԿ-ի կողմից՝ իրականացվող «Նպաստել խտրականության նվազեցմանը Հայաստանում» ծրագրի շրջանակներում, որն իրականացվում է Եվրոպական միության ֆինանսական աջակցությամբ և «Մարդը կարիքի մեջ» մարդասիրական ՀԿ-ի հայաստանյան ներկայացուցչության «Քաղաքացիական հասարակության դերակատարները՝ որպես փոփոխությունների կրողներ Հարավային Կովկասում և Մոլդովայում» ծրագրի շրջանակներում:

Զեկույցի բովանդակության պատասխանատվությունը պատկանում է միայն «Բազմազանություն» ՀԿ-ին և պարտադիր չէ, որ արտահայտի «Մարդը կարիքի մեջ» մարդասիրական ՀԿ-ի հայաստանյան ներկայացուցչության տեսակետները:

Զեկույցի հեղինակ՝ Անահիտ Մկրտչյան
Խմբագիր՝ Արտակ Առաքելյան
Համակարգչային ձևավորումը՝ Արաքս Սաֆարյանի

Ներածություն

Հայաստանի Հանրապետությունը օրենսդրական մակարդակով ամրագրել է խտրականության արգելքը: Մինչդեռ, գործնականում մարդու իրավունքների իրացման տեսանկյունից ոչ միշտ է բավարար իրավունքի սոսկ փաստաթղթային ամրագրումը: Հայաստանի Հանրապետությունում խտրականությունը դրսևորվում է անձի կյանքի և գործունեության տարբեր ոլորտներում, այդ թվում՝ զորակոչի շրջանակներում: Այս մասին տարիներ շարունակ բարձրաձայնել են հասարակական կազմակերպությունները, Մարդու իրավունքների պաշտպանը իրենց մի շարք զեկույցներով: Վերջին իրադարձությունների՝ խտրականության ցայտուն և աղմկահարույց դեպքերի գնահատման արդյունքում, կարող ենք անդել, որ

Հայաստանում առավել խտրականացված խմբերից են ԳԲՏԶ+ անձինք (գեյ, բիսեքսուալ, տրանս, քվիր), փոքրամասնություն կազմող էթնիկ ծագում/ ազգություն ունեցող անձինք և հաշմանդամություն ունեցող անձինք:

Խտրականության կանխարգելման հարցում մեծ է նաև քաղաքացիական հասարակության վերահսկողության դերը:

«Բազմազանություն» ՀԿ-ն ստեղծվել է 2019թ.-ին: Կազմակերպության գործունեության նպատակն է բազմազանության ու բազմակարծության զարգացումն ու ճանաչումը՝ իրավապաշտպան, ոչ-ֆորմալ կրթական, տեղեկատվական ու սոցիալական գործունեության միջոցով: Կազմակերպության շահառուներն են հանդիսանում երիտասարդ խոցելի ու թիրախավորված անձինք, այդ թվում՝ ԼԳԲՏԶ+ անձինք: Կազմակերպությունը, ի թիվս այլ նախաձեռնությունների և ծրագրերի իրականացնում է նաև «Նպաստել խտրականության նվազմանը Հայաստանում» ծրագիրը, որի շրջանակներում էլ կազմվել է սույն զեկույցը: Զեկույցը նպատակ ունի վեր հանելու գորակոչային տարիքի արական սեռի քաղաքացիների նկատմամբ խտրականության դրսևորման դեպքերը բժշկական փորձաքննությունների ընթացքում: Նշված նպատակին հասնելու համար իրականացվել են գորակոչի գործընթացը կարգավորող օրենսդրական դաշտի ուսումնասիրություն և վերլուծություն, խորին հարցազրույցների իրականացում՝ 2018 թ.-ի ամառային գորակոչից 2021 թ.-ի ամառային գորակոչին ընկած ժամանակահատվածում գորակոչին մասնակցած ԳԲՏԶ+ անձանց, ՀՀ-ում փոքրամասնություն կազմող էթնիկ ծագում/ ազգություն ունեցող անձանց և հաշմանդամություն ունեցող անձանց հետ, առանցքային տեղեկատուների հետ հարցազրույցներ՝ զինկոմիսարիատների ներկայացուցիչների, հոգեկան առողջության կենտրոնների ներկայացուցիչների հետ և հարցումների իրականացում գորակոչի գործընթացին առնչվող կառույցների հետ:

Արդյունքում, թվարկված գործողությունների միջոցով վեր են հանվել գորակոչիկների նկատմամբ տարբերակված վերաբերմունքի դեպքերը՝ խտրական արտահայտությունների և բռնության դրսևորումներով, ուսումնասիրվել են վիճակագրական տվյալները՝ գորակոչային գործընթացի առնչությամբ հարուցված քրեական գործերի և վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ, գնահատվել է գորակոչի գործընթացին առնչվող մարմինների հետ հաղորդակցության արդյունավետությունը, վերլուծվել է ոլորտը կարգավորող օրենսդրական դաշտը՝ վեր հանված խնդիրների համատեքստում: Վերջիններիս հիման վրա ներկայացվել են առաջարկություններ:

Մեթոդաբանություն

Զեկույցը հիմնված է խորին հարցազրույցների, առանցքային տեղեկատուների հետ հարցազրույցի, հարցման մեթոդներով հավաքագրված տեղեկատվության և փաստաթղթերի վերլուծության վրա:

Փաստաթղթերի վերլուծության շրջանակներում իրականացվել են զորակոչի գործընթացին առնչվող օրենսդրական կարգավորումների ուսումնասիրություն և վերլուծություն, ներառյալ, բայց չսահմանափակվելով հետևյալ իրավական ակտերով.

«Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքը, «Այլընտրանքային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը, «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքը, «Հոգեբուժական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքը, «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքը, 2018թ.-ի հոկտեմբերի 4-ի ՀՀ Կառավարության «Պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչի անցկացման կարգը հաստատելու մասին» N 1132-Ն որոշումը, 2018 թվականի ապրիլի 12-ի ՀՀ Կառավարության «Զինվորական ծառայության համար քաղաքացու կամ զինծառայողի պիտանիության աստիճանը որոշող հիվանդությունների ցանկը, ինչպես նաև քաղաքացու կամ զինծառայողի առողջական վիճակին հակացուցված զինվորական ծառայության պայմանները սահմանելու մասին» 404 որոշումը, 2018 թվականի ապրիլի 12-ի ՀՀ Կառավարության «Քաղաքացու առողջական վիճակի հետազոտման և բժշկական փորձաքննության, հետազոտման և փորձաքննության ուղեգրման կարգերը, հետազոտում և բժշկական փորձաքննություն իրականացնող մարմինները և դրանց գործունեության կարգը, փորձաքննության եզրակացությունների ձևերը, բժշկական հետազոտությունների և բժշկական հաստատությունների ցանկերը, իրականացված ծառայությունների դիմաց փոխհատուցման կարգը սահմանելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության մի շարք որոշումներ ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» 405 որոշումը, ՀՀ Կառավարության 2018թ.-ի մայիսի 3-ի 536-Ն, 2018թ.-ի նոյեմբերի 29-ի 1337-Ն, 2019թ.-ի մայիսի 16-ի 590-Ն, 2019թ.-ի նոյեմբերի 7-ի 1536-Ն, 2020 թ.-ի ապրիլի 23-ի 593-Ն, 2020թ.-ի դեկտեմբերի 24-ի 2136-Ն, 2021թ.-ի մայիսի 6-ի 711-Ն «Շարքային կազմի պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչ հայտարարելու և զորացրում կատարելու մասին» որոշումները: Ուսումնասիրվել են նաև զորակոչիկներից մեկի հանցագործության մասին հաղորդման հիման վրա հարուցված քրեական գործի նյութերը:

Խորին հարցազրույցների մեթոդի շրջանակներում հարցազրույցներ են իրականացվել 2018 թ.-ի ամառային զորակոչից 2021 թ.-ի ամառային զորակոչն ընկած ժամանակահատվածում զորակոչի մասնակցած զորակոչիկների հետ, հաշվի առնելով Հայաստանում տեղի ունեցած սիրո և համերաշխության թավջյա հեղափոխությունը և դրանով պայմանավորված դրական փոփոխությունների տեսլականը:

Զորակոչիկներն ընտրվել են ըստ խտրականության ենթարկվելու բարձր ռիսկայնության հատկանիշների (ԳԲՏԲ+ անձինք, փոքրամասնություն կազմող էթնիկ ծագում/ ազգություն ունեցող անձինք, հաշմանդամություն ունեցող անձինք): Խորին հարցազրույցներն իրականացնելու համար ընտրվել է խտրականության 20 դեպք (16 դեպք՝ ԳԲՏԲ+ անձանց, 2 դեպք՝ փոքրամասնություն կազմող էթնիկ ծագում/ ազգություն ունեցող անձանց, 2 դեպք՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ):

Հաշվի առնելով կազմակերպության առաքելությունը և ԳԲՏԲ+ անձանց

իրավունքների խախտմանն առնչվող հետազոտությունների սակավությունը, հարցազրույցներում գերակշռել է ԳԲՏԶ+ անձանց ներգրավվածությունը:

	Երևան	մարզ
Գեյ, բիսեքսուալ տրանս, քվիր և այլ ՍՈՒԳԻ ունեցող անձինք	11	5
Հաշմանդամություն ունեցող անձինք	0	2
Փոքրամասնություն կազմող էթնիկ ծագում/ ազգություն ունեցող անձինք	0	2

Հետազոտության ընթացքում իրականացվել են 7 հարցազրույցներ առանցքային տեղեկատվության հետ՝ ինչպես հաստատությունների կառուցվածքային, կազմակերպչական ընթացակարգային խնդիրները, այնպես էլ զորակոչիկների նկատմամբ դրսևորված խտրականության և բռնության դեպքերը վեր հանելու նպատակով: Իրականացվել են 5 հարցազրույցներ զինվորական կոմիսարիատների և 2-ը՝ հոգեկան առողջության կենտրոնների ներկայացուցիչների հետ:

Հարցման մեթոդի շրջանակներում հարցումներ են ուղարկվել զորակոչի գործընթացում անմիջականորեն ընդգրկված, վերահսկողություն իրականացնող կամ այլ կերպ առնչություն ունեցող կառույցներին, մասնավորապես՝ ՀՀ պաշտպանության նախարարությանը, ՀՀ առողջապահության նախարարությանը, ՀՀ քննչական կոմիտեին, ՀՀ ոստիկանությանը, Երևանի քաղաքապետարանին, Արագածոտնի, Արարատի, Արմավիրի, Գեղարքունիքի, Լոռու, Կոտայքի, Շիրակի, Սյունիքի, Վայոց ձորի, Տավուշի մարզպետարաններին, «Հոգեկան առողջության պահպանման ազգային կենտրոն» ՓԲԸ-ին, ՀՀ ԱՆ «Ավան» հոգեկան առողջության կենտրոն» ՓԲԸ-ին՝ պարզելու նպատակով զորակոչի գործընթացի շրջանակներում արձանագրված վարչական իրավախախտումների, հարուցված քրեական գործերի վիճակագրությունը, դրանց հիմքում հնարավոր խտրականության առկայությունը, ինչպես նաև առանցքային տեղեկատվության գործառնություններն ու ներգրավվածությունը զորակոչի

Եզրակացություն և առաջարկություններ

Զեկույցի շրջանակներում հավաքագրված տեղեկատվության և օրենսդրական կարգավորումների վերլուծությամբ, կարող ենք հանգել եզրակացության, որ չնայած կանոնակարգված իրավահարաբերություններին, գործնականում զորակոչային գործընթացի ժամանակահատվածում առկա են ընթացակարգային և մարդու իրավունքների խախտումների բարձր ռիսկեր: Գործընթացի խնդիրները սկսվում են պատշաճ ծանուցման գործողությունը չկատարելուց (ծանուցումները կատարվում են զանգերով,

գյուղապետարաններում աշխատող ծանոթների միջոցով և այլն), զինկոմիսարիատի տարածքներում մարդկային կուտակումներից և երկարատև հերթերից, ընթանում են զորակոչիկներին զորակոչի գործընթացը մատչելի ձևով չպարզաբանելու, նրանց մոտ անորոշության և տագնապի զգացողություններ առաջացնելու, վիրավորանքների, ծաղրանքների, պիտակավորումների, խտրականության և բռնության ցայտուն դրսևորումների արտահայտմամբ: Զորակոչիկները ենթարկվում են բժշկական հետազոտությունների զինկոմիսարիատների բժշկական հանձնաժողովների, բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող բժշկական կազմակերպությունների կողմից՝ առանց իրենց իրազեկված գրավոր համաձայնության, ինչպես նաև հանդիպում են խոչընդոտների իրենց բժշկական կամ անձնական փաստաթղթերը ձեռք բերելու հարցում: Զորակոչիկների բժշկական հետազոտությունների ընթացքը հաճախ ընդհատվում է պիտանիության վերաբերյալ առաջին հիմքը բացահայտելուց հետո, առանց ամբողջական հետազոտություններն ավարտին հասցնելու: ԶՅ օրենսդրությամբ նախատեսվել է այլընտրանքային ծառայության հնարավորություն, սակայն ընթացիկ դրա արդյունավետության և դրանից օգտվող անձանց կարիքների պատշաճ գնահատման վերաբերյալ որևէ տեղեկատվություն հայտնի չէ (օրինակ այլընտրանքային ծառայություն նախատեսել նաև ըստ մասնագիտական կամ այլ կողմնորոշման): Զինկոմիսարիատների և հոգեկան առողջության կենտրոնների շենքերը հարմարեցված և մատչելի չեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար: Զորակոչիկներին արգելվում է տեսա կամ ձայնագրել զինկոմիսարիատներում կամ հոգեկան առողջության կենտրոններում իրենց նկատմամբ դրսևորվող խտրականությունն ու բռնությունը, ինչը կարող էր հետագայում միակ ապացույցը հանդիսանալ քրեական կամ քաղաքացիական գործերի շրջանակներում:

Չափի առնելով վերոգրյալը, առաջարկում ենք.

- 1. ԶՅ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումներին.**
զորակոչային ժամանակահատվածում զորակոչիկների ծանուցումներն իրականացնել օրենքով սահմանված կարգով փաստաթղթային կամ էլեկտրոնային եղանակով:
- 2. ԶՅ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումներին.**
զորակոչիկներին (նաև 18 տարեկանը չլրացած անձանց) մինչև զորակոչային գործընթացի, այդ թվում բժշկական փորձաքննությունների իրականացումը տրամադրել լիարժեք և մանրամասն տեղեկություններ զորակոչի բոլոր ասպեկտների, զինծառայությունը սկսելու և զինվորական ծառայության անցնելու շրջանակներում ընդգրկված պարտավորությունների առանձնահատուկ բնույթի մասին:
- 3. ԶՅ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումներին և բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող**

4. **բժշկական կազմակերպություններին.** կանխարգելիչ միջոցառումներ ձեռնարկել գինկոմիսարիատների և բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող բժշկական կազմակերպությունների տարածքներում զորակոչիկների նկատմամբ վիրավորանքների, ծաղրանքների, պիտակավորումների, խտրականության և բռնության դրսևորումների համար: Դրանց առկայության դեպքում, այդ մասին անհապաղ հայտնել իրավապահ մարմիններին:
5. **ՀՀ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումներին և բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող բժշկական կազմակերպություններին.** վերացնել առանց զորակոչիկի իրազեկված գրավոր համաձայնության, վերջինիս բժշկական հետազոտությունների ենթարկելու արատավոր գործելակերպը:
6. **ՀՀ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումներին և բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող բժշկական կազմակերպություններին.** վերացնել գործնականում գոյություն ունեցող խոչընդոտները՝ զորակոչիկների կողմից իրենց անձնական կամ բժշկական փաստաթղթերը ձեռք բերելու հարցում:
7. **ՀՀ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումներին և բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող բժշկական կազմակերպություններին.** անկախ զորակոչիկի մոտ պիտանիության մասին վկայող առաջին հիմքի բացահայտումից, ավարտին հասցնել զորակոչիկի ամբողջական բժշկական հետազոտությունները:
8. **ՀՀ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումներին և բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող բժշկական կազմակերպություններին.** մինչև 2024թ.-ը հաստատություններում իրականացնել վերակառուցումներ՝ ապահովելու հաշմանդամություն ունեցող անձանց մատչելիության նորմերը:
9. **ՀՀ ՊՆ-ին, ԿԲՀ-ին, ՀՀ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումներին և բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող բժշկական կազմակերպություններին.** ձեռնարկել համապատասխան քայլեր կամ սահմանել համապատասխան իրավակարգավորումներ՝ հաստատությունների տարածքներում մարդկային կուտակումներից և երկարատև հերթերից խուսափելու համար, որոնք իրենց հերթին ստեղծում են պարարտ միջավայր խոցելի խմբերի ներկայացուցիչների նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի դրսևորման համար:
10. **ՀՀ իրավապահ մարմիններին, այդ թվում ՀՀ քննչական կոմիտեին, Հակակոռուպցիոն կոմիտեին, ՀՀ ոստիկանությանը.** որպես թույլատրելի ապացույց դիտարկել և օգտագործել

գորակոչիկի կողմից կատարված տեսա կամ ձայնագրությունը՝ գինկոմիսարիատներում, բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող բժշկական կազմակերպություններում իրենց նկատմամբ դրսևորվող խտրականության կամ բռնության վերաբերյալ:

ՀՀ ՄԻՊ-ին և ՀՀ իրավապահ մարմիններին, այդ թվում՝ ՀՀ քննչական կոմիտեին, Հակակոռուպցիոն կոմիտեին, ՀՀ ոստիկանությանը. վարել խտրականության, այդ թվում՝ սեռական ուղղվածության և գենդերային ինքնության հիմքով կատարվող հանցագործությունների վիճակագրություն:

- 11. ՀՀ ՊՆ գորակոչային և գորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումներին, բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող բժշկական կազմակերպություններին, այդ թվում՝ հոգեկան առողջության կենտրոններին.** ցուցաբերել քաղաքացիական հասարակության կառույցների հետ համագործակցելու պատրաստականություն, հատկապես խոցելի խմբերի հետ տարվող աշխատանքների շրջանակներում՝ նվազագույնի հասցնելով խուսափողական և մեկուսացված վարքագիծը:

- 12. ՀՀ պաշտպանության նախարարությանը և Ազգային ժողովին.** քննարկման առարկա դարձնել Այլընտրանքային ծառայության մասին օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու հնարավորությունը, այլընտրանքային ծառայություն նախատեսելով նաև ըստ անձանց մասնագիտական կամ այլ կողմնորոշման:

- 13. ՀՀ արդարադատության նախարարությանը և Ազգային ժողովին.** «Իրավահավասարության ապահովման մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը վերանայել՝ դրանում որպես խտրականության հիմք ուղղակիորեն նախատեսելով անձի սեռական ուղղվածությունն ու գենդերային ինքնությունը և այն ներկայացնել հանրային քննարկման: Հանրային քննարկումից հետո նախագիծն ընդգրկել Ազգային ժողովում գումարվող նիստերի օրակարգում:

- 14. ՀՀ պաշտպանության նախարարությանը.** գինկոմիսարիատների ներկայացուցիչների համար նախատեսված առաջիկա վերապատրաստման դասընթացներում ներառել նաև խտրականության արգելքի և գենդերազգայունության թեմաները: